

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนของชุมชน ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและประเมินกลไกการจัดการป่าชุมชนของตำบลแม่โป่ง รวมทั้งเพื่อเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนของตำบลแม่โป่ง โดยเลือกศึกษาเรียนรู้ร่วมกับแกนนำชุมชน 3 หมู่บ้านคือ บ้านป่าไผ่ บ้านห้วยและบ้านตลาดขี้เหล็ก อำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่

การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้เลือกใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการประยุกต์หลักการจัดการความรู้เพื่อกระตุ้นให้แกนนำชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัย เกิดการคิดวิเคราะห์หาแนวทางในการพัฒนากลไกการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน โดยผ่านเทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งใช้เครื่องมือสำคัญคือ ประเด็นการสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม แบบสัมภาษณ์ การจัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันจำนวน 12 ครั้ง สำหรับแผนการดำเนินงานการวิจัยประกอบด้วย 4 ระยะคือ

1. ระยะก่อนทำการวิจัย (Pre – Research Phase) เป็นการเตรียมชุมชนเพื่อให้มีความพร้อมในการวิจัยและสร้างความคุ้นเคยใจไว้วางใจระหว่างกัน เน้นการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับชุมชน การสำรวจชุมชนด้านสภาพพื้นที่ และการสัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

2. ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase) ระยะนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ร่วมกันของกลุ่มแกนนำที่เข้าร่วมโครงการวิจัย เพื่อร่วมตัดสินใจวางแผนกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วยการจัดเวทีจำนวน 3 ครั้ง ได้แก่ จัดเวทีเรียนรู้ครั้งที่ 1 เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจกำหนดบทบาทร่วมระหว่างนักวิจัยกับแกนนำชุมชนและทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า จัดเวทีครั้งที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชน และจัดเวทีครั้งที่ 3 เพื่อวิเคราะห์สภาพการจัดการจัดการป่าชุมชน

3. ระยะเวลากำหนดแผนงาน : หลังจากการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันการจัดการป่าชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการกำหนดทางเลือก และวางแผนพัฒนา ดังนั้นจึงเกิดการวางแผนสร้างการเรียนรู้ของกลุ่มในรูปแบบการจัดการเวทีเรียนรู้จำนวน 3 ครั้ง ได้แก่ การจัดการเวทีครั้งที่ 4 เพื่อวิเคราะห์และประเมินศักยภาพกลไกการจัดการป่าชุมชน การจัดการเวทีครั้งที่ 5 เพื่อวิเคราะห์แนวทางเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดการเวทีครั้งที่ 6 เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์เป้าหมาย และแผนงานการพัฒนาการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

4. ระยะเวลาให้นำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase) ระยะเวลาเป็นการเติมเต็มความรู้เพิ่มเติมให้แก่แกนนำเพื่อสร้างความเชื่อมั่นการเสริมสร้างกลไกการจัดการชุมชน ซึ่งประกอบด้วย การจัดการเวทีการเรียนรู้จำนวน 5 ครั้ง ประกอบด้วย การจัดการเวทีครั้งที่ 7 เพื่อหนุนเสริมโครงการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน การจัดการเวทีครั้งที่ 8 เพื่อบอกเล่าเรื่องป่าสู่เยาวชน การจัดการเวทีครั้งที่ 9 เพื่อหนุนเสริมกิจกรรมเยาวชน การจัดการเวทีครั้งที่ 10 เพื่อทบทวนและก่อรูปเครือข่ายป่าชุมชนและ การจัดการเวทีครั้งที่ 11 เพื่อหนุนเสริมกิจกรรมเครือข่ายป่าชุมชน

5. ระยะติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase) โดยการจัดการเวทีเรียนรู้ครั้งที่ 12 เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อให้ชุมชนได้ตรวจสอบผลการวิจัย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และสรุปองค์ความรู้การเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน ร่วมกัน

อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยพยายามให้เกิดการบูรณาการระหว่างการเรียนรู้ การสอน การวิจัยและการบริการวิชาการแก่สังคม ดังนั้นในการจัดการเวทีการเรียนรู้บางครั้ง ได้พยายามนำพานิสิตศึกษาที่เรียนรายวิชาวิชาการสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนและชุมชน เข้าร่วมกิจกรรม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในลักษณะที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน

สำหรับการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ได้ปฏิบัติทุกระยะของการวิจัย โดยนำข้อมูลที่ได้จากวิธีการต่างๆ มาตรวจสอบกับวัตถุประสงค์ กรอบคิดการวิจัย และจัดทำหมวดหมู่ พร้อมทั้งนำเสนอในลักษณะของการอธิบายเชิงพรรณนา ที่สำคัญคือ การนำเสนอผลการวิจัยต่อแกนนำชุมชนที่เข้าร่วมการวิจัยเพื่อร่วมอภิปรายเติมเต็มจนกระทั่งได้ข้อมูลที่สมบูรณ์

สรุปผลการวิจัย

ชุมชนทั้งสามแห่งซึ่งถูกเลือกเป็นพื้นที่เชิงปฏิบัติการคือ หมู่ที่ 1 บ้านกาดซึ้เหล็ก หมู่ที่ 2 บ้านป่าไผ่ และหมู่ที่ 3 บ้านห้วยบอน ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ และสามารถฟื้นฟูพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ให้กลับมาสมบูรณ์ได้ จัดเป็นหมู่บ้านผ่านกระบวนการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาป่าชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังเป็นชุมชนบริวารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงได้รับอิทธิพลทางการคิดและปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง จนปรากฏผลเป็นรูปธรรมได้ระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม วิถีแห่งการจัดการป่าของชุมชน ยังเป็นข้อมูลที่ฝังลึกในตัวบุคคลที่ดำเนินงาน และกลุ่มแกนนำ ขาดการรวบรวมเรียนรู้เพื่อถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ อีกทั้งกาลสมัยที่แปรเปลี่ยนไป วิถีแห่งการจัดการป่าชุมชนบางอย่างก็มีผลน้อยลง จึงจำเป็นต้องมีการทบทวนและแสวงหาหนทางที่เหมาะสมยิ่งขึ้น พร้อมกับก่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน

1. สภาพการจัดการป่าชุมชน

ชุมชนทั้งสามแห่งมีพื้นที่ป่าโอบล้อมคือ ป่าจอตึง ป่าห้วยก้า ป่าห้วยไร่และดอยปู่กั้งแข้ง ในอดีตป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ผู้คนมีวิถีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาธรรมชาติ มีความเชื่อในพลังอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่า เจ้าเขา ทำให้มีความผูกพันกับป่าไม้ พึ่งพาป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร เป็นแหล่งกำเนิดความอุดมสมบูรณ์ของต้นน้ำลำธารเพื่อการอุปโภค บริโภค การเกษตรกรรม และแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ

ปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนคือ เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติสำหรับคนในชุมชน ใช้บริโภคในฤดูกาลต่าง ๆ อาทิ ผักพื้นบ้าน ผลไม้ป่า และสัตว์ขนาดเล็กที่อาศัยในป่า

เป็นแหล่งสมุนไพรจำนวนกว่าร้อยชนิด ซึ่งสามารถนำมาใช้เพื่อการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน ทั้งได้มีการพัฒนาเป็นกลุ่มสมุนไพร เช่น กลุ่มอบสมุนไพร กลุ่มแปรรูปสมุนไพรเป็นเครื่องดื่มเพื่อสุขภาพ และเป็นสมุนไพรเพื่อการบำบัด

เป็นแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อน มีการใช้พื้นที่ป่าชุมชนห้วยก้าเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ โดยมีการจัดทำแผนที่เส้นทางเดินป่า การใช้พื้นที่ป่าดอยปู่กั้งแข้งเพื่อกิจกรรมนันทนอยหลังในวันปีใหม่

เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ โดยมีการใช้พื้นที่ป่าเพื่อการเลี้ยงวัว ที่ปล่อยให้หากินในเขตพื้นที่ป่า เป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อการผลิตวัสดุอุปกรณ์ในครัวเรือนและการเกษตร โดยแบ่งพื้นที่ป่า เพื่อการใช้ประโยชน์ในลักษณะป่าใช้สอย ที่ชาวบ้านสามารถนำไม้จากป่ามาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน ได้ ตามข้อกำหนดของการใช้ป่าของชุมชน

เป็นแหล่งสร้างรายได้จากการจัดสวน การหาหน่อไม้ การหาเห็ด การหาพืชป่า และ สมุนไพร รวมมูลค่าหลายแสนบาท มีบางครอบครัวยึดอาชีพหาของป่าขายตามฤดูกาลเช่น หาเห็ด หน่อไม้ พืชป่า และสมุนไพร

เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ สำหรับหน่วยงานและสถานศึกษาที่สนใจศึกษาดูงานการจัดการป่า ชุมชน โดยมีแกนนำหรือปราชญ์ชุมชนหลายคนบอกเล่าความรู้และมีความพยายามพัฒนาบูรณาการ สู่การเรียนการสอนแก่สถานศึกษาในชุมชน และจัดการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการแก่เยาวชน

ต่อมาในปี 2510 – 2516 ฝืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ก็ถูกสัมปทานทำไม้โดยบริษัทเอกชน เพื่อ ทำไม้หมอนรถไฟ และทำพื้นโรงบ่มยาสูบ โดยคนในชุมชนได้รับการว่าจ้างให้เป็นผู้รับจ้างตัดเลื่อยไม้ ของชุมชน ส่งผลให้สภาพพื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ กลายสภาพมาเป็นป่าเสื่อมโทรมในเวลาไม่ถึง 10 ปี ความแห้งแล้งเข้ามาแทนที่ วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป หันไปรับจ้างขายแรงงาน ทั้งอาชีพ เกษตรกรรมไปเป็นส่วนใหญ่ เพราะเกิดจากวิกฤติธรรมชาติ คือ ภัยแล้ง และในฤดูฝน เกิดน้ำป่าท่วม ต่อมาในปี พ.ศ.2524 ได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยก้าเสร็จสมบูรณ์ การตัดไม้ยากลำบากยิ่งขึ้นเพราะ ถนนถูกตัดขาดจากป่า การตัดไม้ลดลง ประกอบกับปี พ.ศ. 2518 ป่าถูกยกเลิกสัมปทานต่อมาปี พ.ศ. 2525 ได้มีการก่อตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งชุมชนทั้งสาม แห่งก็ได้รับเลือกมาร่วมเป็นชุมชนพัฒนาตามแนวพระราชดำริของศูนย์ฯ ทั้งนี้สามารถสรุปพัฒนาการของ ป่าจอตึง ป่าห้วยก้า ป่าห้วยไร่ และกอยปึกชี้แอ้ง ได้ดังนี้

ยุคดั้งเดิม ก่อนปี พ.ศ. 2490 สภาพทางกายภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากสัตว์ป่าที่พบ คือ เสือ หมี แก้งหมูป่า เม่น นิ่ม อีเห็น ละมั่ง กระต่าย นกยูง อีแร้งนกเหียงอก อีกา ไก่ป่า หม่าป่า นก เป้า นกเขา กระรอกงูเหลือม ทั้งยังเป็นแหล่งผลิตน้ำอาหารให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ พอเพียงเพราะคนมีน้อยและอยู่แบบพึ่งพาอาศัยป่า

ยุควิกฤติและเสื่อมโทรม ช่วงปี 2490 – ปี 2517 เป็นช่วงเวลาที่ทรัพยากรป่าไม้ / สัตว์ป่า- ป่าถูกทำลาย จนเสื่อมโทรมสัตว์ป่าอพยพออกไปจากพื้นที่ไม่พบเห็นคือ เสือ หมีแก้ง หมูป่า เม่น นิ่ม อีเห็นละมั่ง นกยูง อีแร้ง นกเหียงอก อีกา นกเป่า นกเขากะรอกงูเหลือมที่พอพบเห็น คือ กระต่ายหมา

ป่า ภูเขาเล็ก ทั่วไป ไก่ป่า แหล่งน้ำเหือดแห้งเร็วกว่าปกติ มีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ทำให้แหล่งอาหารธรรมชาติเสื่อมสูญ สาเหตุสำคัญของการทำลายป่าคือ การสัมปทานทำไม้หมอนรถไฟ ฟืนเตาต้มใบยาสูบ การถูกบุกรุกแผ้วถางทำที่อาศัยและทำมาหากินเพราะคนมีมากขึ้น

ยุคฟื้นฟู ระหว่างปี 2518 - ปี 2524 จากการที่ป่าถูกทำลาย ผู้คนในชุมชนจึงมีอาชีพหลักเลี้ยงผลกระทบบต่อวิกฤตที่เกิดขึ้น จึงเกิดแนวคิดในการฟื้นฟูรักษาป่าไม้ โดยร่วมกับชุมชนใกล้เคียงเช่น บ้านกาดขี้เหล็ก บ้านห้วยบอน แสดงความคัดค้านสัมปทานป่าไม้ จนเกิดการยกเลิกสัมปทานป่าชุมชน และให้ความร่วมมือกับทางราชการในการรักษาป่า

ยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นเวลาที่ชุมชนได้เรียนรู้การพัฒนาชุมชนและการจัดการป่าตามแนวพระราชดำริ จากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยชุมชนทั้งสามแห่งจัดเป็นหมู่บ้านในพื้นที่บริการของศูนย์ฯ จึงได้รับการส่งเสริมจากศูนย์ฯ เช่น การอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การอบรมให้ความรู้งานอาชีพ การสนับสนุนกล้าพันธุ์ไม้ การสนับสนุนการดับไฟป่า การรับเกษตรกรเข้าทำงานในศูนย์ฯ การสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยก้า อ่างเก็บน้ำปางแม่เรือ การพัฒนาระบบชลประทาน ฯลฯ

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชน ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง เกิดปัญหาน้ำแล้งและน้ำท่วม การขาดแคลนแหล่งอาหาร ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรม ที่ต้องมีการลงทุนและความเสี่ยงเพิ่มขึ้น เพราะสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง แหล่งน้ำต้นเขิน เกิดปัญหาภาวะสุขภาพเนื่องจากปริมาณสารเคมีสะสมในเลือดมากขึ้น ทั้งยังมีกรบุกรุกพื้นที่ป่า เกษตรกรหลายคนละทิ้งภาคเกษตรสู่การเป็นแรงงานราคาถูกนอกชุมชน ส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือนและชุมชน และที่สำคัญความรู้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับป่าชุมชนเริ่มสูญหาย เพราะความสัมพันธ์คนกับป่าลดลง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่หรือวัฒนธรรมใหม่ จึงละเลยความเชื่อพื้นบ้าน ส่งผลต่อพฤติกรรมและการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกับชุมชน

2. กลไกการจัดการป่าชุมชน

จากปัญหาที่ประสบ ผู้คนในหมู่บ้านป่าไผ่ บ้านห้วยบอนและบ้านตลาดขี้เหล็ก ได้พยายามแสวงหาแนวทางการแก้ไข ทั้งสร้างและใช้กลไกที่มีอยู่ในชุมชน 10 ประการ ดังนี้

2.1 การกำหนดกฎระเบียบป่าชุมชน

2.2 การจัดสรรผลประโยชน์ โดยระบบการจัดสรรพื้นที่ทำกินของรัฐบาลมีการเอกสารสิทธิที่แตกต่างกันคือ แบบ นส.3 โฉนดที่ดิน เอกสารจับจองสิทธิ (ปท.5 , สทก.)และมีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าของชุมชน เป็นป่าใช้สอยและป่าอนุรักษ์ ทำให้เป็นประโยชน์ต่อการควบคุมบุกรุกป่าและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

2.3 การศึกษาอบรมให้เยาวชนเกิดความรักและหวงแหนป่าชุมชน โดยการบูรณาการการเรียนการสอนในสถานศึกษา และการจัดกิจกรรมในเทศกาลต่าง ๆ โดยการกระตุ้นให้ผู้ปกครองนำบุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรมเช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่า และการประกาศเสียงตามสาย

2.4 การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ป่า โดยใช้ความเชื่อเรื่องผี อำนาจเหนือธรรมชาติ และการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่าเป็นที่สถิตของเจ้าที่ รวมทั้งภูมิรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเกื้อกูล เช่น การเก็บผักหวานป่า การเก็บเห็ดเผาะ การเก็บเห็ดโคน ฯลฯ

2.5 การประยุกต์ความเชื่อพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ป่า เช่น การใช้รูปแบบพิธีกรรมสลากภัตตรเป็นสลากขอฝน หรือ พิธีกรรมบวชป่า พิธีกรรมการฝังธรรมาปลาชอน

2.6 กิจกรรมอนุรักษ์ป่า ชุมชนทั้งสามแห่งได้จัดกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าอย่างหลากหลาย อาทิ การทำแนวกันไฟ การเพาะกล้าไม้ การร่วมกันดับไฟป่า การปลูกป่า การสร้างฝายต้นน้ำ(ฝายแม้ว) และกิจกรรมนับถอยหลังสู่วันปีใหม่ออยปู่กั้ง

2.7 การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมาคมภูมิพัฒนานิเวศยั่งยืน มูลนิธิหมอเสม พริ้มพวงแก้ว

2.8 บทบาทและภาวะผู้นำ ซึ่งมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนของทั้งสาม ทั้งการกระตุ้นสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนในชุมชนเพื่อร่วมกำหนดแนวทางและการปฏิบัติการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งการประสานหน่วยงานภายนอกชุมชนและการแสวงหางบประมาณเพื่อจัดกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน และการควบคุมการใช้กฎระเบียบป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

2.9 การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนในตำบล อำเภอและจังหวัดเช่น การรวมกลุ่มการจัดการเหมืองฝายซึ่งมีการจัดกิจกรรมบูชาเทวดาขุนน้ำและหาหรือเรื่องการใช้น้ำร่วมกัน หรือกิจกรรมสืบชะตาป่าไม้และสายน้ำประจำปี ณ ดอยนางแก้ว โดยร่วมกับเครือข่ายขุนน้ำในระดับอำเภอและจังหวัด หากแต่เครือข่ายที่มีอยู่เป็นลักษณะเครือข่ายธรรมชาติ มีระดับการปฏิสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ

2.10 การสร้างการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนจากกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น กิจกรรมปลูกป่า ทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า และการทำฝายต้นน้ำ พร้อมทั้งมีการกำหนดมาตรการทางสังคมสำหรับผู้ที่ไม่ให้ความร่วมมือ เช่น การปรับไหม หรือการใช้การควบคุมตามวิถีชุมชนโดยระบบนิเวศ

3. ข้อจำกัดการจัดการป่าชุมชน

ชุมชนมีข้อจำกัดหลายประการที่ส่งผลต่อการใช้กลไกการจัดการป่าชุมชนให้มีประสิทธิภาพและจำเป็นต้องได้รับเยียวยาแก้ไขประกอบด้วย ความเป็นปัจเจกตามสภาพสังคมและการศึกษาสมัยใหม่ ลักษณะงานอาชีพนอกชุมชน ทำให้มีเวลาร่วมกิจกรรมชุมชนน้อย ขาดความเข้าใจเรื่องป่า การขาดทักษะความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การทำแนวกันไฟป่าที่เคยใช้วิธีการจุดไฟเผาแต่ในปัญหาหมอกควันจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำให้เกิดประโยชน์โดยทำเป็นปุ๋ย แต่ยังคงขาดความรู้และเทคโนโลยี การขาดแคลนงบประมาณในการบริหารจัดการพื้นที่ป่า และความไม่สอดคล้องระหว่างภูมิปัญญาชุมชนและความรู้สมัยใหม่

4. ศักยภาพกลไกการจัดการป่าชุมชน

จากการระดมความคิด อภิปรายร่วมกันถึงกลไกการจัดการป่าที่มีอยู่ทั้ง 10 ประการ เพื่อวิเคราะห์ประสิทธิภาพกลไกต่าง ๆ ดังกล่าวพบว่า มีจุดเด่น จุดด้อยหลายประการ และเมื่อจัดอันดับกลไกที่มีประสิทธิภาพสามารถส่งผลประโยชน์ที่ยั่งยืนได้แก่

- 1.) การมีส่วนร่วมของชุมชน
- 2.) การใช้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน
- 3.) กฎระเบียบป่าชุมชน
- 4.) กิจกรรมการอนุรักษ์ป่าและการศึกษา
- 5.) การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

แต่ขณะเดียวกันกลไกอื่นๆ ซึ่งดูเสมือนมีพลังค่อนข้างน้อยเพราะการวางแผนสนับสนุนที่อาจไม่เข้มข้นเพียงพอ แต่ก็เชื่อว่า สามารถพัฒนาเสริมให้มีพลังขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนได้ประกอบด้วย

- 1.) การจัดสรรผลประโยชน์

- 2.) การให้การศึกษอบรมแก่เยาวชน
- 3.) การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก
- 4.) บทบาทภาวะผู้นำ
- 5.) การสร้างเครือข่าย

ซึ่งผลจากการประเมินศักยภาพของกลไกดังกล่าว นำสู่การคิดวิเคราะห์แนวทางสร้างเสริมกลไกที่มีอยู่ให้มีพลังยิ่งขึ้น โดยการระดมความคิด จัดทำวิสัยทัศน์และแผนงานการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

5. การเสริมสร้างศักยภาพกลไกการจัดการป่าชุมชน

ชุมชนทั้งสามแห่งได้ร่วมกันกำหนดรูปแบบการเสริมสร้างศักยภาพกลไกการจัดการป่าชุมชนใน 2 ประเด็นคือ

5.1 การสร้างภูมิคุ้มกันและพลังแห่งการเรียนรู้ โดยวิธีการดังนี้

5.1.1 การสร้างความตระหนักรู้จากการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการสัมมนา การสนทนากลุ่ม และการจัดเวทีเรียนรู้ ทำให้เกิดการจุดประกายความคิด การแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน การประสานความร่วมมือระหว่างกัน ชักชวนมองย้อนอดีต ทบทวนปัจจุบันและสร้างความฝันต่อ

5.1.2 การสร้างความมุ่งมั่นและกระบวนทัศน์ โดยการระดมพลังความคิดความฝันของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ที่สานข้อมูลแนวคิดจากการสำรวจและประเมินศักยภาพกลไกการจัดการป่าชุมชน โดยการสร้างวิสัยทัศน์ของแต่ละชุมชน และหลอมรวมสู่วิสัยทัศน์ของกลุ่มเครือข่าย ทั้งยังเกิดแผนงานที่ตอบสนองวิสัยทัศน์

5.1.3 การเสริมความรู้ทักษะการทำงาน โดยการศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชน วัดพระบาทห้วยต้ม การนำเสนอวิถีทัศน์ชุมชนต้นแบบการจัดการป่าชุมชนจากที่พื้นที่ต่าง ๆ ที่มีความคล้ายและความต่างกับชุมชนทั้งสามแห่ง และการร่วมเวทีสัมมนาเกี่ยวกับป่าชุมชนที่จัดโดยกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้แกนนำชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และเมื่อแกนนำนำข้อมูลไปถ่ายทอดแก่คนในชุมชน จึงเสมือนการเล่าสู่กันฟัง และส่งผลต่อการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน

5.1.4 การสร้างพื้นที่การแลกเปลี่ยนความรู้ โดยการจัดเวทีการเรียนรู้ และการหนุนเสริมงบประมาณให้ชุมชนดำเนินโครงการในการจัดการป่าชุมชน จำนวน 9 โครงการ รวมทั้งการ

รวบรวมเรียบเรียงความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการป่า และนำความรู้ที่รวบรวมได้คืนต่อชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ในการวางแผนพัฒนาและจัดการเรียนรู้แก่คนในชุมชน หรือการสนับสนุนให้เกิดการประชุมเครือข่ายการจัดการป่าในระดับตำบล หรือระดับอำเภอ จัดเป็นการสร้างพื้นที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ขยายวงกว้างยิ่งขึ้น

5.1.5 การประสานองค์การภาคีร่วม โดยการทำงานแบบองค์รวมเชื่อมโยงงานต่าง ๆ เข้าด้วยกัน พร้อมทั้งประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมเช่น สถานศึกษาในพื้นที่ เพื่อนำความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนบรรจุในสาระหลักสูตรการเรียนการสอน หรือการประสานเครือข่ายกลุ่มป่าชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เติมพลังใจร่วมกันในการทำงาน หรือการประสานงานร่วมกับหน่วยงานภาคเอกชนต่าง ๆ เพื่อหนุนเสริมการทำงาน

5.2 การขับเคลื่อนจัดการป่าชุมชน โดยวิธีการดังนี้

5.2.1 การสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้แบบบูรณาการของกลุ่มอาชีพต่างๆ ให้เกิดความตระหนักถึงความสัมพันธ์กับป่าและสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มจักสาน กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเลี้ยงมดแดง การประมงน้ำไหล การผลิตปุ๋ยธรรมชาติ หรือการรวมกลุ่มของเยาวชน

5.2.2 การสร้างเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ เพื่อปลูกปลอบใจระหว่างกัน ในยามที่ท้อแท้ต่อปัญหาการจัดการป่าชุมชน และร่วมกิจกรรม โดยสานต่อเครือข่ายเดิมให้มีความเหนียวแน่นยิ่งขึ้นจากการทำกิจกรรมร่วมกัน

5.2.3 การรวบรวมข้อมูลความรู้ จากการจัดเวทีการเรียนรู้ทำให้ได้รับข้อมูลความรู้จากประสบการณ์ในการจัดการป่าของชุมชน ซึ่งข้อมูลที่อยู่ในตัวบุคคลแต่ละคนได้ถูกบอกเล่าแลกเปลี่ยนในกลุ่มมีคณะนักวิจัยเป็นผู้รวบรวมข้อมูล และนำมาเรียบเรียงเพื่อนำเสนอต่อชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนได้ตรวจสอบเติมเต็มข้อมูล ก่อนส่งข้อมูลทั้งหมดคืนให้ชุมชนจัดเก็บเป็นฐานข้อมูลความรู้และเอกสารเผยแพร่ต่อไป รวมทั้งจากการสรุปบทเรียนในการจัดทำโครงการทั้ง 9 โครงการที่ได้รับสนับสนุน ทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในความรู้ประสบการณ์ของชุมชน สามารถใช้เพื่อการถ่ายทอดต่อคนในชุมชนและคนภายนอกที่สนใจ

5.2.4 การรังสรรค์กิจกรรมและการประชาสัมพันธ์ โดยการสนับสนุนงบประมาณเพื่อการดำเนินโครงการสำหรับชุมชน ตามข้อเสนอของชุมชน จำนวน 9 โครงการ

1.) กิจกรรมกลุ่มเยาวชนในชุมชน 3 ชุมชน จำนวน 3 โครงการ ซึ่งโครงการทั้งหมดเกิดจากการระดมคิดในกลุ่มเยาวชน ประกอบด้วย เยาวชนบ้านตลาดขี้เหล็กจัดทำโครงการค่ายเยาวชนรักษ้ำป่า บ้านห้วยบอนจัดทำโครงการคืนป่า คืนธรรมชาติ ปลุกตอยปู้กชี้แย้งบ้านป่าไผ่จัดทำโครงการคืนป่าไผ่ให้ป่าไผ่

2.) กิจกรรมสำหรับสถานศึกษา ได้สนับสนุนโรงเรียนบ้านตลาดขี้เหล็ก ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสประจำตำบลแม่โป่ง จำนวน 1 โครงการคือ โครงการพิพ้านองรักษ้ำน้ำ ล้ำห้วยใส ต้นไม้เขียวขจี กิจกรรมเด่นการทำแนวป้องกันไฟป่า

3.) กิจกรรมสำหรับชุมชน ได้ให้การสนับสนุน 3 โครงการคือ บ้านห้วยบอนจัดทำโครงการการปลูกป่าเพื่อพัฒนาเขตป่าชุมชนบ้านห้วยบอน หมู่ที่ 3 ต.แม่โป่ง อ.ดอยสะเก็ดบ้านป่าไผ่ จัดทำโครงการการจัดการพื้นที่ป่าจ่อตั้งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านป่าไผ่ บ้านตลาดขี้เหล็ก จัดทำโครงการการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก

กิจกรรมสำหรับเครือข่าย ได้ให้การสนับสนุน 2 โครงการคือ โครงการจัดทำฐานข้อมูลป่าชุมชน การจัดทำแผนป้ายความรู้การจัดการป่าชุมชน และ โครงการจัดประชุมเครือข่ายป่าชุมชน

ทั้งนี้การดำเนินงานโครงการต่างๆ มีการประชาสัมพันธ์โดย การประกาศเสียงตามสาย แจ่งข่าวสารวิทยุชุมชน เพื่อกระตุ้นให้เกิดความกระตือรือร้น พยายามดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย และทำให้กำลังใจในยามที่ชุมชนเกิดความท้อแท้ในการป้องกันแก้ไขปัญหาการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างกระแสให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน

6. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน

จากการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกับชุมชน นับจากเริ่มโครงการวิจัย ตรวจจับสิ้นสุดโครงการวิจัย ซึ่งใช้ระยะเวลาปีกว่า ได้ก่อเกิดปรากฏการณ์ที่ดิงามต่อชุมชนทั้งสามแห่งดิงนี้

6.1 การจัดทำฐานข้อมูลป่าชุมชนตำบลแม่โป่ง

6.2 การรวบรวมองค์ความรู้การจัดการป่าชุมชน โดยรวบรวมข้อมูลชุมชนความรู้และสกัดชุมชนความรู้ นำเสนอเป็นบันทึกความรู้เรื่องป่าชุมชนตำบลแม่โป่ง และเป็นชุดนิทรรศการ เพื่อประโยชน์สำหรับการพัฒนาป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้แก่คนในชุมชนและผู้สนใจทั่วไป

6.3 การตระหนักรู้ และสำนึกรับผิดชอบต่อกันในอนาคต ด้วยความต้องการธำรงรักษาป่าเพื่อวิถีชีวิตชุมชนให้ยั่งยืน จึงสมัครเข้าร่วมเป็นหมู่บ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมของกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากร ด้วยหวังว่า จะเป็นกลไกหนึ่งในการผลักดันการจัดการป่าชุมชนให้มีความต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์ของชุมชน

6.4 การจุดประกายพลังชุมชนและเครือข่าย ภายหลังจากที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสามชุมชนอย่างต่อเนื่อง จึงนำสู่แนวคิดการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนร่วมกัน มีการสะท้อนการทำงานร่วมกันที่ผ่านมาและทิศทางการทำงานร่วมกันในอนาคต จนเกิดวิสัยทัศน์การจัดการป่า และแผนกิจกรรมป่าชุมชน รวมทั้งการจัดร่างโครงสร้างเครือข่าย และการดำเนินกิจกรรมจัดทำฐานข้อมูลป่าชุมชนและแผนที่ป่าชุมชนร่วมกัน

นอกจากนั้นยังมีความพยายามสร้างและขยายเครือข่ายให้ครอบคลุมทั้งตำบล และเชื่อมต่อกับกลุ่มเครือข่ายอื่น โดยมีการประชุมเพื่อทำแผนเครือข่ายป่าชุมชนตำบลแม่โป่ง และเชื่อมเครือข่ายป่าชุมชนแม่กวัง

6.5 แผนงานจัดการป่าชุมชน จากความเห็นร่วมกันของแกนนำ ซึ่งเชื่อว่า กลไกหนึ่งที่จะช่วยสร้างความต่อเนื่องของการจัดการป่าชุมชน คือ การจัดทำแผนงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน โดยนำเสนอโครงการเพื่อตอบสนองแผนงานบรรจุในแผนชุมชนแต่ละแห่ง พร้อมทั้งนำเสนอต่อเทศบาลตำบลแม่โป่ง เพื่อบรรจุในแผนงานเทศบาล ซึ่งปัจจุบันแผนงานเครือข่ายได้ถูกบรรจุในแผนงานเทศบาลระยะ 4 ปี

6.6 การสร้างการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของเยาวชน โดยพยายามการปลูกฝังให้เยาวชนเกิดความตระหนัก รักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เช่น การจัดเวทีการเรียนรู้ที่มีเยาวชนร่วม และการสนับสนุนให้เยาวชนดำเนินโครงการเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

6.7 การบูรณาการหลักศาสนธรรมและส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์ในการจัดการป่าชุมชน โดยนิมนต์พระสงฆ์เข้าร่วมเป็นคณะทำงานขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชน และการประยุกต์การเทศน์ของพระสงฆ์ในโอกาสต่าง ๆ ว่า สามารถเทศนาเรื่องบาปบุญต่อป่าไม้

6.8 การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา โดยประสานหนุนเสริมมูลนิธิหม่อมเสด็จรังพวงแก้ว และกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนแม่กวัง ในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สาระพิเศษเรื่องการเรียนรู้ภูมิปัญญาการจัดการป่าชุมชนขึ้น

6.9 เกิดกระบวนการทางสังคมเพื่อเรียนรู้ โดยแกนนำที่เข้าร่วมเวทีการเรียนรู้ นำข้อมูลที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไปสื่อสารต่อแก่สมาชิกในครัวเรือน เพื่อนบ้านในชุมชน และเมื่อได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่อการดำเนินงานในโครงการ ได้มีการชี้แจงให้คนในชุมชน ทราบในโอกาสต่าง ๆ เช่น การทำบุญ การประกาศเสียงตามสาย การประชุมประชาคมหมู่บ้าน และ พุดคุยในวิถีชีวิตชุมชน

การอภิปรายผล

ผลจากการทบทวนเรื่องราวในอดีต มองย้อนปัจจุบัน เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ ป่า ทำให้แกนนำเกิดความตระหนักถึง ภูมิปัญญาของคนในอดีตที่เลือกสรรพื้นที่ซึ่งมีความอุดม สมบูรณ์และพยายามแผ้วถางพื้นที่ แสงหาพืชพันธุ์ที่เหมาะสม เพื่อให้ลูกหลานได้อยู่อาศัยทำมาหา กิน พร้อมทั้งยังถ่ายทอดความรู้การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่า โดยเน้นให้เคารพเกื้อกูลต่อป่า เชื่อในจิต วิญญาณอำนาจเหนือธรรมชาติ ดำเนินชีวิตบนพื้นฐานความเรียบง่ายไม่ละโมภคณวยประโยชน์ จากป่า และรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ดังเช่น เรื่องเล่าที่ตรงกันเกี่ยวกับความเป็นมาของการสร้าง อ่างห้วยก้าว่า เมื่อสามสิบปีก่อน พื้นที่กว่าสิบไร่บริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยก้าเป็นพื้นที่ทำกินของพ่ออู๋ย ดวง แต่ต่อมาเมื่อศูนย์ศึกษาเพื่อการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีแนวทางจะ สร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อใช้สำหรับการเกษตรของคนในตำบลแม่โป่ง พ่ออู๋ยดวงได้มอบที่ดินแปลงนี้เพื่อ สร้างอ่างเก็บน้ำห้วยก้าขึ้น ซึ่งทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า เป็นเพราะวิถีคิดและจิตใจของคนสมัยก่อน ที่ไม่ละโมภและนึกถึงส่วนรวมนั่นเอง

หากแต่ต่อมาจากกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ที่เน้นทุนนิยมทำให้ผู้คนนึกถึงประโยชน์ส่วน บุคคล ประกอบกับการดำเนินนโยบายของรัฐที่เปิดให้มีการสัมปทานป่า จึงทำให้วิถีคิดของคนใน ชุมชนเปลี่ยนไป กลายเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานที่ตัดโค่นป่าจากชุมชน และลักลอบตัดไม้เพิ่มเติม จน ก่อเกิดผลกระทบทางลบต่อชุมชน ทั้งจากสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม แหล่งอาหารธรรมชาติที่สูญ หาย สภาพอากาศที่แปรเปลี่ยน ภาวะน้ำท่วมน้ำแล้ง และการประกอบอาชีพ สิ่งเหล่านี้ทำให้คนใน ชุมชนเริ่มได้คิดถึงสิ่งที่ตนได้กระทำต่อป่า และเกิดความหวงแหนพยายามจะฟื้นป่าที่ถูกทำลาย ให้มี ชีวิตอีกครั้ง ซึ่งต้องแม้ว่า จะใช้เวลากว่ายี่สิบปี หากแต่ป่าก็มีอาจฟื้นคืนสภาพดั้งเดิม

การพูดคุยถึงเรื่องราวครั้งอดีต ทำให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าที่ดินที่อยู่อาศัยและ
เพาะปลูก ซึ่งบรรพชนสรรหาไว้ให้ และเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ส่งผลต่อการ
คิดวิเคราะห์เรื่องการจัดการป่าชุมชนของคนในอดีต เปรียบเทียบกับการจัดการป่าชุมชนของคนใน
ปัจจุบัน และนึกถึงความสงบสุขการแบ่งปันในครั้งอดีต เช่นเดียวกับมุมมองต่อป่าชุมชนว่า เป็น
ของทุกคน เพราะล้วนได้รับความสุขความเป็นปกติในการประกอบอาชีพจากความสมบูรณ์ของป่า
ชุมชน หรือแม้กระทั่งการดูแลสุขภาพ ซึ่งในอดีตมีการใช้สมุนไพรจากป่าของชุมชนดูแลสุขภาพของ
คนในชุมชน หากต่อมาจากกระแสการศึกษาและการแพทย์แผนใหม่ ผู้คนได้ละเลยการใช้สมุนไพร
เพื่อดูแลสุขภาพ จนกระทั่งปัจจุบันสมุนไพรและความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรหลายอย่างได้เลือน
หายจากชุมชน ดังนั้นทุกคนต้องรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นและมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพป่าชุมชนที่เสมือน
รากฐานของชีวิตชุมชน

ทั้งนี้ยังมีการพูดคุยถึงภูมิปัญญาในการจัดการป่าของคนในอดีต เช่น การสอนเรื่องการตัด
ต้นไม้ ว่าควรเลือกอย่างไร และต้องปลูกลดเซซ หรือการเก็บผักหาของป่า ซึ่งต้องไม่เก็บจนหมดแต่
ให้เหลือไว้ขยายพันธุ์ ซึ่งปัจจุบันสิ่งเหล่านี้ได้สูญหายเพราะวิถีคิดแบบกอบโกย จึงเกิดแนวคิดในการ
ฟื้นฟูสำนึกแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลระหว่างคนกับคนและคนกับป่า

ดังนั้น เมื่อเผชิญกับปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการที่ป่าเสื่อมโทรม คนในชุมชนจึง
ร่วมกันสืบเสาะค้นหาความรู้ ความเชื่อ และวิถีการปฏิบัติที่คนในสมัยก่อนปฏิบัติ โดยการบอกเล่า
จากผู้สูงอายุในชุมชนและบทพจนานุกรมจากประสบการณ์ที่ตนเองเคยมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นๆ ก่อเกิด
เป็นแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน เช่น การบงชป่า การเลี้ยงผีขุนน้ำหรือบูชาเทวดา
รักษาต้นน้ำ การเก็บหาประโยชน์จากป่า การทำฝายต้นน้ำ การทำแนวกันไฟป่า และการผูกสร้าง
เกลียวความสัมพันธ์ทางสังคมกลุ่มแก่มืองแก่ฝายให้เหนียวแน่นขึ้น

ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ
เอกวิทย์ ณ ถลาง เกี่ยวกับมุมมองทัศนคติของภูมิปัญญาชาวบ้านต่อการพัฒนาสังคมไทย ที่ว่าภูมิ
ปัญญาพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ซับซ้อนกว้างขวาง ทั้งยาสมุนไพร การรักษาโรค การศึกษา ครอบครัว
นันทนาการ ศาสนา ภาษา และผู้นำ ซึ่งสิ่งเหล่านี้หลอมรวมเป็นวัฒนธรรมในสังคมไทย ต่อมา
ภายหลังการเข้ามาของกระแสตะวันตก ทำให้คนในสังคมละเลยขาดความสนใจต่อภูมิปัญญาที่มีอยู่
ด้วยคิดว่าเป็นสิ่งล้าสมัย และเมื่อสังคมไทยตามกระแสตะวันตกกระยะหนึ่ง เริ่มมีคำถามและหันมา

ทบทวน วิธินำเอาภูมิปัญญาแบบไทยที่มีอยู่เดิมมาปรับใช้ใหม่ โดยการพยายามค้นหา อนุรักษ์และรักษา เพื่อนำมาใช้ใหม่

ทั้งยังสอดคล้องกับผลงานวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนของบ้านป่าดั้น หมู่ที่ 5 ตำบลปงน้อย กิ่งอำเภอดอยหลวง จังหวัดเชียงราย ซึ่ง สมพร พิมสาร (2549) ได้ศึกษาพบว่า การจัดการป่าชุมชนของบ้านป่าดั้น เกิดจากความพยายามแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าที่ผ่านการลองผิดลองถูกมาเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน โดยหลอมรวมความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่าพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ได้เล่าขานแก่ลูกหลานและการให้เข้าร่วมในการพิธีกรรมต่าง ๆ มาหลายรุ่นมาเป็นสิ่งเชื่อมโยงในลักษณะของการตัดสินใจรวมกลุ่มกันโดยเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มโดยความสมัครใจเพื่อรวมความคิด คิดค้นปัญหา และหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ก่อเกิดเป็นกลุ่มป่าชุมชนมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนและกฎระเบียบการอนุรักษ์ การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน มีการประชุมรายงานผล อย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาคัดพัฒนาพลิกฟื้นป่าชุมชนได้

ต่อมา เมื่อมีการเรียนรู้ร่วมกันถึงกลไกการจัดการป่าของชุมชน พบว่า ชุมชนมีการใช้กลไกหลายประการ อาทิ กฎระเบียบป่าชุมชน ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน กิจกรรมด้านการจัดการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การศึกษาภาวะผู้นำ กลุ่มชุมชน การสนับสนุนจากภายนอก และ กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งแต่ละกลไกถูกสร้างจากสภาพความจริงที่ชุมชนสัมผัส และเป็นข้อตกลงร่วมของคนในชุมชน ทำให้เกิดการยอมรับและมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ โดยการระดมแรงกายและทุนทรัพย์ร่วมกัน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีที่หมู่บ้านทั้งสามแห่ง ถูกกำหนดเป็นพื้นที่บวรของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงมีโอกาสรับข้อมูลข่าวสาร ความรู้และนวัตกรรมต่างๆ จากศูนย์ด้วยการรับการอบรมเรื่องหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตในลักษณะของการจัดการงานอาชีพ การรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้เพาะเห็ด กลุ่มเลี้ยงกบ กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มทอผ้า กลุ่มสมุนไพร กลุ่มพืชปลอดสารพิษ ฯลฯ และส่งเสริมดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม เกี่ยวทั้งแหล่งน้ำ พื้นดินและป่าไม้ ในส่วนของป่าไม้นั้นได้มีการส่งเสริมให้มีการปลูกป่าตามแนวคิดปลูกป่าสามอย่างเพื่อประโยชน์สี่ประการ มีการเพาะชำกล้าไม้ การสร้างโรงเพาะชำในหมู่บ้าน การทำแนวป้องกันไฟป่า ซึ่งผลจากการได้รับอิทธิพลทางแนวคิดจากหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทำให้ชุมชนให้ความสำคัญกับการปลูกป่า การเพาะชำกล้าไม้ โดยเลือกเมล็ดพันธุ์ต้นไม้มันที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและมีประโยชน์ต่อการผลิตและบริโภคของชุมชน ดังเช่น กรณีบ้านป่า

ไผ่ที่ดำเนินโครงการคืนป่าไผ่ให้ป่าไผ่ ด้วยความคิดว่า ไผ่คือไม้พื้นฐานเอื้อประโยชน์สำหรับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ปัจจุบันป่าไผ่ได้มีจำนวนลดลงเพราะความต้องการในการใช้และการบริโภคจึงควรมีปลูกเพิ่ม พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์ไผ่ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้แก่คนในชุมชน

ปรากฏการณ์นี้สอดคล้องกับแนวพระราชดำริ การปลูกไม้พื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำว่า การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ปลูกไม้ 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ หรือ ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน และไม้ฟืน ซึ่งจะให้ประโยชน์ 4 ประการ คือ ได้ใช้สอยและเศรษฐกิจ ไม้ฟืน ไม้กินได้ และประการสุดท้ายคือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดินและต้นน้ำลำธาร ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นให้ใช้พันธุ์ไม้ที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น เพราะเป็นไม้ที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีมีลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่อยู่แล้ว ไม่เป็นการเสี่ยงต่อภาวะการรอดตายและการเจริญเติบโต เป็นและที่รู้จักของราษฎรในท้องถิ่นอย่างดี พื้นที่ที่เหมาะสมแก่การปลูกไม้ป่าดังกล่าว ควรเป็นพื้นที่ที่มีสภาพเสื่อมโทรม หรือเป็นบริเวณป่าเพื่อการพึ่งพิงของราษฎรที่อยู่บริเวณใกล้ๆ หมู่บ้าน วิธีการปลูกก็ให้เสริมในลักษณะธรรมชาติโดยไม่จับต้นไม้เข้าแถว ซึ่งการปลูกเสริมตามลักษณะธรรมชาตินี้ เมื่อต้นไม้โตขึ้นก็จะมีสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติ โดยจะไม่มีลักษณะเป็นสวนป่าที่มีต้นไม้เรียงเป็นแถว

สอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่นโดย เศกสรรค์ ยงวณิชย์และคณะ (2535) ที่พบว่า การจัดการป่าชุมชนมี 2 ประเภท คือ 1. การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อเรื่องผี และพุทธศาสนา เป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน 2. การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังขององค์กรทางสังคมเป็นหลักในการจัดการ โดยมีกฎระเบียบที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้น เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ทั้งนี้วัตถุประสงค์การจัดการป่าชุมชนประกอบด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และการจัดการเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชน โดยมีหน่วยงานสังคม ทำหน้าที่เป็นแกนนำการดำเนินการ เช่น ครอบครั้ว คณะกรรมการ และมีระบบแรงจูงใจที่ทำให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ พร้อมทั้งควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในการใช้ประโยชน์ เช่น การถือครองที่ดิน

สำหรับกลไกการจัดการป่าชุมชนทั้งหมด ชุมชนได้มีการทบทวนปรับเปลี่ยนตามสภาพความเหมาะสม และมีการถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ในชุมชนเพื่อให้เกิดการปฏิบัติสืบทอด ดังเช่น

กิจกรรมการทำแนวป้องกันไฟป่า ซึ่งผู้เข้าร่วมกิจกรรมประกอบด้วยคนหลายช่วงวัย ในระหว่างการทำงานร่วมกันตามแนวป่าชุมชน คนสูงอายุก็จะเล่าให้เยาวชนฟังถึงสภาพป่าชุมชนในอดีต การเกิดไฟป่า และความพยายามของชาวบ้านในการป้องกันไฟป่าและรักษาป่า ทำให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ซึ่งซับซ้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าและเกิดมุมมองต่อบทบาทของตนในอนาคต

นอกจากนั้น คนในชุมชนทั้งสามแห่งยังพยายามถ่ายทอดความรู้สึกผูกพันกับป่าชุมชนให้แก่เยาวชนในชุมชน ผ่านกิจกรรมและพิธีกรรม เช่น

บ้านห้วยบอนจัดกิจกรรมนับถอยหลังสู่วันปีใหม่ออยปู้กชี้แอ้ง โดยจัดงานในวันที่ 31 ธันวาคม เริ่มจากคนในชุมชนซึ่งมีผู้สูงอายุและแกนนำหมู่บ้านจะชักชวนวัยรุ่นในหมู่บ้านช่วยทำทางเดินจากเชิงเขาขึ้นไปบริเวณยอดดอยปู้กชี้แอ้ง ซึ่งเป็นสถานที่จัดงาน ระยะเวลาบ่ายค่อนข้างเย็น คนในชุมชนก็จะร่วมกันเดินตามทางเท้าที่ถูกแผ้วถางเพื่อขึ้นไปร่วมกิจกรรม ณ ลานจัดกิจกรรม ในระหว่างเดินทาง ผู้ใหญ่ก็จะเล่าเรื่องในอดีตและสอนให้เยาวชนรู้จักต้นไม้แต่ละชนิด

ในเดือนเมษายน ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งความร้อนแล้ง ทั้งสามหมู่บ้านจะจัดกิจกรรมพิธีกรรมปลาร้อน และในเดือนมิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงเวลาย่างสู่ฤดูฝน ก็จะจัดพิธีกรรมบูชาเทวดาขุนน้ำ ซึ่งในพิธีกรรมเหล่านี้ ในอดีตจะมีเพียงผู้สูงอายุและแกนนำเท่านั้นที่ร่วมพิธีกรรม แต่ต่อมาชุมชนมีความต้องการให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้กิจกรรม เพื่อสามารถสืบสานในอนาคต จึงประกาศเชิญชวนให้ผู้ปกครอง พาบุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรม จึงทำให้เยาวชนได้มีโอกาสสัมผัสและซึมซับรูปแบบกิจกรรมที่ปรากฏ

ดังนั้น เมื่อจัดเวทีการเรียนรู้ที่มีเยาวชนร่วมด้วย กลุ่มเยาวชนได้สะท้อนความคิดต่อคุณค่าของป่าและแนวทางการอยู่ร่วมกับป่า โดยอ้างอิงเรื่องราวป่าชุมชนและความสุขของคนในอดีต ที่ตนได้รับทราบจากคนในครอบครัว ประกอบกับการได้เห็นแบบอย่างคนในชุมชนที่ช่วยกันดูแลรักษาป่า จึงเกิดความต้องการเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อการจัดการป่าชุมชน เช่น เยาวชนบ้านตลาดขี้เหล็กจัดทำโครงการค่ายเยาวชนรักษ์ป่า เยาวชนบ้านห้วยบอนจัดทำโครงการคืนป่า คืนธรรมชาติ ปลูกดอยปู้กชี้แอ้ง และเยาวชนบ้านป่าไผ่จัดทำโครงการคืนป่าไผ่ให้ป่าไผ่ ซึ่งพัฒนาการความสนใจในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มเยาวชนนี้ เป็นไปตามหลักการเรียนรู้ทางสังคม ดังที่ Kelman อ้างในเบญญา รักพงษ์ (2542) กล่าวไว้ว่า การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือการเรียนรู้ทางสังคมเกิดจากการอิทธิพลทางสังคม 3 ประการคือ การยอมหรือคล้อยตามเพื่อการอยู่ร่วมในสังคม การอ้างอิงพฤติกรรมที่ตนชื่นชม และการสอดคล้องกับความคิดเห็นของตนเอง

ซึ่งอิทธิพลของการเรียนรู้ทางสังคมต่อการจัดการป่านี้ มีความสอดคล้องกับผลการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ โดย วรากร พองกระจ่าย (2549) ที่พบว่า การที่ประชาชนได้รับประโยชน์ใช้สอยจากป่าชุมชน มีประสบการณ์ในการอบรมด้านกิจกรรมป่าชุมชน หรือเคยได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนผ่านทางวิทยุ ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน และไม่เคยทำผิดกฎในการรักษาป่า และมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

จากการร่วมประเมินกลไกที่มีศักยภาพต่อการจัดการป่าชุมชน พบว่า การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน เป็นกลไกที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยิ่ง อาทิ กิจกรรมสลากขอฝน ซึ่งเป็นการปรับประยุกต์จากกิจกรรมสลากภัตต์ ซึ่งเป็นประเพณีเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนและระหว่างชุมชน รวมทั้งการระดมทุนเพื่อสาธารณกุศล รูปแบบประเพณีนี้ได้ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการป่าชุมชน โดยการที่คนในชุมชนร่วมกันนำต้นสลากภัตต์ไปถวายพระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดดอยจอมแจ้ง และพระสงฆ์จะสวดเจริญพุทธมนต์ขอฝนตก พร้อมกันนี้จะมีการจุดบั้งไฟขอฝน ซึ่งพฤติกรรมการแสดงออกและความเชื่อของคนในชุมชน คงมีอาจอธิบายตามหลักวิทยาศาสตร์ หากแต่เชิงสังคมเป็นการแสดงถึงความผูกพันร่วมกันของคนในชุมชนต่อสภาพแวดล้อมชุมชน และความเห็นที่สอดคล้องกันของคนในชุมชนถึงความสำคัญของธรรมชาติ ป่าไม้ และน้ำจากฟ้า โดยการแสดงออกอย่างนอบน้อมต่ออำนาจธรรมชาติ ซึ่งผู้สูงอายุหลายคนเล่าว่าหลายครั้งสิ่งมหัศจรรย์ก็เกิดขึ้นได้ เช่น หลังจากประกอบพิธีบูชาเทวดาขุนน้ำ หรือการถวายสลากขอฝน มักจะเกิดท้องฟ้ามีดรุ้ม อาจจะมีฝนตกมาในขณะนั้น หรือตกหลังจากประกอบพิธีกรรมประมาณสองสามวัน

โดยนัยนี้ประเพณีสลากขอฝน การบูชาเทวดาขุนน้ำ หรือ การบวชป่า จึงยังคงเป็นกลไกสำคัญในการจัดการป่าชุมชน และมีความสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของหนูเคน จันทาง (2545) ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน ตำบลสีชมพู อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ที่พบว่า ในอดีตชุมชนมีการอนุรักษ์ป่า โดยการพึ่งพาอย่างยั่งยืนแฝงอยู่ในรูปของข้อห้าม ข้อปฏิบัติต่างๆ และมีแนวคิดการอนุรักษ์ป่าทางพุทธศาสนาของวัดป่าในป่าโคกพนังใหญ่ ที่แสดงออกมาในรูปของการขยายเขตอภัยทานของวัดป่าบ้านป่าน ทำให้ชุมชนเกิดจิตศรัทธา และปฏิบัติตาม การจัดพิธีบวชป่า ทำให้ชุมชนไม่เข้าไปใช้ประโยชน์หรือเข้าไปทำลายต้นไม้ที่ได้ผ่านพิธีกรรมบวชป่าแต่อย่างใด อีกทั้งชุมชนยังเข้ามาร่วมดูแลป่าหลังจาก

การบวชป่า ตลอดจนมีความเชื่อเรื่องผีที่นำไปสู่การอนุรักษ์ป่า ทั้งป่าช้าและดอนปู่ตา โดยเข้าใจร่วมกันว่าต้นไม้ในเขตศาลปู่ตาไม่ควรเข้ามาทำลายหรือใช้ประโยชน์ใดๆ เป็นอันขาด

ต่อมาได้นำความเชื่อนี้มาปรับใช้ ในลักษณะเขตอภัยทาน จัดพิธีบวชป่า พิธีกรรมผีปู่ตา และถ่ายทอดความเชื่อเรื่องป่าช้า/ข้อห้ามต่างๆ จากผู้เฒ่าผู้แก่ ส่งผลให้ชาวบ้านปรับทัศนคติต่อการใช้ประโยชน์จากป่าพำนักใหญ่ไปในเชิงอนุรักษ์ เริ่มการกำหนดเขตป่าอภัยทาน เกิดคณะกรรมการดูแลรักษาป่าพำนัก ที่ประกอบด้วยตัวแทนจากแต่ละหมู่บ้าน พร้อมกำหนดบทบาทอันชัดเจน และเกิดการขยายผลไปยังโรงเรียน โดยการนำความรู้ดั้งเดิมมาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น กลายเป็นที่ศึกษาดูงานของ อบต. ไกล่เคียง และขยับเนื้องานไปสู่ประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พลังงานเชิงนิเวศน์ เกษตรกรรมรอบป่า

การศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาร้านแม่จ๋องไฟ ตำบลห้วยฮ้อ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ โดยอารมย์ ชมขวัญ (2542) ซึ่งพบว่า ชาวกะเหรี่ยงบ้านแม่จ๋องไฟมีความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติตามบรรพบุรุษสืบต่อกันมายาวนานโดยเชื่อว่า ป่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีภูตผี เทพดา นางไม้ และวิญญาณของบรรพบุรุษสิงสถิตย์อยู่ สามารถดลบันดาลให้เกิดสิ่งที่ดีและชั่วร้ายให้กับตน และชุมชนได้ จึงมีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ การเลี้ยงผี เป็นวัฒนธรรม ประเพณี ปฏิบัติสืบต่อกันมา ส่งผลต่อการรักษาความสมบูรณ์ของป่า

เช่นเดียวกับผลการวิจัยเรื่อง การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน โดยวิศว์ เศรษฐกร(2553) ที่พบว่า พัฒนาการการใช้ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กสามารถแบ่งออกเป็นช่วงเวลาสำคัญ 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 การใช้ป่าช่วงพิธีกรรมและความเชื่อในยุคดั้งเดิม (อดีต - ปี พ.ศ. 2532) มีการใช้พื้นที่ป่าในเชิงพาณิชย์โดยการบุกรุกจากชาวบ้านหมู่บ้านตลาดขี้เหล็กเอง รวมถึงการสัมปทานจากองค์กรภายนอก และการตัดไม้ไปขายให้นายทุนของชาวบ้านในหมู่บ้านอื่น

ช่วงที่ 2 การใช้ป่าช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุดอยจอมแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 - ปี พ.ศ. 2546) เป็นช่วงที่รัฐพยายามที่จะแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าจากสภาพที่เสื่อมโทรมมาเปลี่ยนให้ป่าเกิดการฟื้นฟูและเกิดการจัดการที่ดีในชุมชนโดยความร่วมมือของวัดพระธาตุดอยจอมแจ้งที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน รวมถึงการสนับสนุนในการจัดการป่าชุมชนจากองค์กรภายนอกอีกด้วย

ช่วงที่ 3 การใช้ป่าช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 – ปี พ.ศ. 2552) เป็นช่วงที่ชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กได้มีการเรียนรู้ และมีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนและการใช้ป่าอย่างยั่งยืนของชุมชนเอง

โดยชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กได้นำเอาพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน กลับมาใช้ใหม่ผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งเป็นพิธีกรรมและความเชื่อที่เคยปฏิบัติมาแต่สมัยดั้งเดิมมาปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมเพื่อนำมาใช้ในด้านต่างๆ ได้แก่ การจัดนิทรรศการความรู้เรื่องการเลี้ยงผีขุนน้ำให้คนในชุมชนได้ศึกษา การปรับรูปแบบและบรรยากาศในพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ให้มีความน่าสนใจ และบูรณาการความรู้สมัยใหม่ที่เหมาะสม เพื่อการปลูกฝังอุดมการณ์ต่อป่าชุมชนและสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งนี้โดยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นต้น

ทั้งนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่อง การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี โดยชิน ศรีสวัสดิ์ (2543) ซึ่งพบว่า วัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ได้แก่ วัฒนธรรมแบบชาวนา คือ มีการตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบพี่น้อง และนับถือกันแบบเครือญาติ มีความเคารพผู้อาวุโสในชุมชน มีความผูกพันกับป่ามาก่อนในอดีต มีความกตัญญูรู้คุณในสิ่งที่มีคุณ มีความเชื่อในผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการยอมรับเชื่อถือในระบบราชการ มีสัมพันธภาพที่ดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง มีความเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าในหมู่บ้าน เกรงกลัวต่ออันตรายจากป่า กลัวถูกตำหนิ กลัวถูกลงโทษทั้งทางกฎหมายและทางสังคม มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายพอเพียง มีความสำนึกในความเป็นเจ้าของ มีความห่วงใยในอนาคตของลูกหลาน มีความเกรงใจเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปส่งเสริม และได้รับการหนุนช่วยจากภายนอก

สำหรับแนวทางการเสริมสร้างเครือข่ายการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน ที่เกิดจากการร่วมระดมความคิด การนำสู่การปฏิบัติและสังเคราะห์ร่วมกัน ประกอบด้วย การเสริมพลังสร้างการเรียนรู้ โดยการสร้างคามมุ่งมั่นและหลักความร่วมมือ การสร้างกระบวนการทัศน์ การเสริมความรู้จักชะการทำงาน การสร้างพื้นที่การแลกเปลี่ยนความรู้ การประสานองค์การภาคีร่วม พร้อมการสร้างกระบวนการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนได้แก่ การรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่าย การรวบรวมข้อมูลความรู้ และการรังสรรค์กิจกรรม

ฐานข้อมูลประสบการณ์ที่สำคัญในการเสริมสร้างพลังการเรียนรู้คือ การสร้างความตระหนักร่วมถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นว่า เกิดจากเหตุปัจจัยใด ผลกระทบเกิดขึ้นอย่างไร และการแก้ไขต้องทำอย่างไร ใครควรต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งคำตอบจากการเรียนรู้ร่วมกันคือ คนในชุมชนมีส่วนสำคัญในการสร้างปัญหา ได้รับกระทบต่อปัญหา ต้องพยายามแก้ไขด้วยกลไกของชุมชน เพื่อความอยู่รอดเป็นปกติของวิถีชีวิตชุมชน จึงต้องไม่หวังรอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก ดังนั้นการรวมกลุ่มเพื่อการดำเนินกิจกรรม การใช้กลไกระบบความสัมพันธ์ทางสังคม การใช้กติกาชุมชนหรือกติกาป่า การร่วมกันทำแนวป้องกันไฟป่า การดับไฟป่า จึงเป็นความพยายามแก้ไขปัญหาด้วยชุมชน

เช่นเดียวกับการสร้างกระบวนการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชน ซึ่งชุมชนมิได้แยกการจัดการป่าออกจากระบบอื่น ๆ ในชุมชน แต่ผนวกประสานส่วนงานหรือกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและแผนพัฒนาชุมชน เช่น การจัดการป่าพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสมในเรื่องกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มผู้เพาะเห็ด กลุ่มสมุนไพร กลุ่มผู้เลี้ยงมดแดง ด้วยมีกระบวนการที่เห็นว่า การจัดการป่าชุมชนที่ดี ต้องดำเนินไปพร้อมกับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้มีอาหาร มีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอสำหรับการเลี้ยงชีพในครัวเรือน โดยเป็นไปตามหลักประโยชน์ ประหยัด และมีการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างพลังอำนาจในการต่อรอง

พร้อมกันนั้น ชุมชนได้มีการทบทวนเรื่องราวประสบการณ์ชีวิตการอยู่ร่วมกันของคนกับป่าชุมชน จนสืบเสาะค้นพบความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาการจัดการป่าของชุมชน เกิดเป็นความภาคภูมิใจ เกิดการรวบรวมความรู้ให้เป็นหมวดหมู่ มีการบันทึกเป็นรายลักษณะอักษรเพื่อสืบทอดต่อคนในอนาคต จึงเกิดรวบรวมความรู้จากป่าเพื่อพัฒนาเป็นฐานความรู้ป่าชุมชนตำบลแม่โป่ง และวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้แก่คนในชุมชนและผู้สนใจ ทั้งมีแผนระยะยาวจะสร้างรายได้และชื่อเสียงสู่ชุมชนโดยสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติศึกษา

จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวทางเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนที่ชุมชนทั้งสามแห่งร่วมคิด วางแผนและดำเนินการนั้นสอดคล้องกับพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่กล่าวถึงองค์ประกอบหลักของระบบเศรษฐกิจพอเพียงมี 3 ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผล หรือผลผลิต ให้เพียงพอับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือ

พอจากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา หลักใหญ่สำคัญยิ่งคือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง

ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้าน หรือองค์กรชาวบ้าน จะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน เป็นต้น เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว ชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาพการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ดังนั้น ประโยชน์ที่เกิดขึ้น จึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย เช่น การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

สอดคล้องผลงานวิจัยเรื่องการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาการจัดการป่าตาว (ป่าลูกชิด) กลุ่มภูสัน ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน โดยไสว ช่างเงิน (2544) ที่พบว่า สมาชิกกลุ่มภูสันมีวิธีการจัดการป่าชุมชนและการจัดการป่าตาวหรือป่าลูกชิดอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับความหลากหลายทางชีวภาพ สมาชิกกลุ่มภูสันมีวิสัยทัศน์ในการใช้ประโยชน์ ป่าตาวอย่างยั่งยืน มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างหลากหลาย ปัญหาและอุปสรรคของการจัดป่าชุมชน กรณีป่าตาว (ป่าลูกชิด) ของกลุ่มภูสัน ได้แก่ การเพิ่มประชากร และการกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนเป็นแนวเขตอุทยานแห่งชาติจันทบุรีของกรมป่าไม้

อนึ่งยังพบว่า นับตั้งแต่ชุมชนเริ่มเกิดการรวมกลุ่มเพื่อการอนุรักษ์ป่า ชุมชนได้ประสานตัวแทนภาครัฐคือ หน่วยงานป่าไม้ในพื้นที่เพื่อการขออำนาจการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชน ซึ่งได้รับการอนุญาตภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดให้ชุมชนต้องปฏิบัติตาม ภายใต้ระยะเวลาที่กำหนด ซึ่งพบว่า

เมื่อชุมชนสามารถดำเนินการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ จึงพัฒนาสู่การจัดทำระเบียบป่าชุมชนและมีการยึดถือปฏิบัติสืบมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การที่ภาครัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่า โดยเคารพในการตัดสินใจและภูมิปัญญาของชุมชน คำนึงถึงความต้องการและปัญหาของชุมชนในพื้นที่เป็นสำคัญ จะรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและให้ประชาชนเกิดความสำนึกการเป็นเจ้าของป่าไม่มีส่วนร่วมกัน ย่อมนำไปสู่ประสิทธิผลการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งรัฐบาลได้พยายามดำเนินการให้เกิดจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

ผลจากการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้และการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนหลายด้านที่เป็นประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนจัดการป่าชุมชน อาทิ 1. การจัดทำฐานข้อมูลป่าชุมชนตำบลแม่โป่ง การรวบรวมองค์ความรู้การจัดการป่าชุมชน นำเสนอเป็นบันทึกความรู้เรื่องป่าชุมชนตำบลแม่โป่ง และเป็นชุดนิทรรศการ เพื่อประโยชน์สำหรับการพัฒนาป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้แก่คนในชุมชนและผู้สนใจทั่วไป การตระหนักรู้ และสำนึกกับผิชอบต่อคนในอนาคต ด้วยความต้องการธำรงรักษาป่าเพื่อวิถีชีวิตชุมชนให้ยั่งยืน โดยร่วมเป็นหมู่บ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชน การจุดประกายพลังชุมชนและเครือข่าย เกิดความพยายามสร้างเครือข่ายทั้งระดับตำบลและอำเภอเกิดวิสัยทัศน์การจัดการป่า แผนงานจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านและตำบล การสร้างการเรียนรู้และมีมีส่วนร่วมของเยาวชน การบูรณาการหลักศาสนาธรรมและส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์ในการจัดการป่าชุมชน การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา และเกิดกระบวนการทางสังคมเพื่อเรียนรู้

ซึ่งผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยเรื่อง กระบวนการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนให้เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมและยั่งยืนบ้านกาด(ตลาด)ชีเหล็กตำบลแม่โป่ง อำเภออดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดย มนูญ เทศน์นำ และคณะ (2552) ที่พบว่าป่าชุมชนบ้านกาดชีเหล็กได้เผชิญกับสภาพการถูกบุกรุกทำลาย ทั้งโดยนโยบายของรัฐ การลักลอบตัดไม้ของคนในพื้นที่ และการบุกรุกพื้นที่เพื่อครอบครอง จนเกิดสภาพเสื่อมโทรมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ระบบการผลิตทางการเกษตร แหล่งอาหารเพื่อการบริโภค แหล่งสมุนไพร ความหลากหลายของพันธุ์พืชสัตว์ที่ส่งผลต่อระบบนิเวศน์ ปัญหาสิ่งแวดล้อมความแห้งแล้ง น้ำท่วม จนกระทั่งชาวบ้านต้องรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหา โดยร่วมกันจัดตั้งกลุ่มรักษาป่าเรียกว่า กลุ่มอาสาพิทักษ์ป่า มีการกำหนดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า และการลงโทษผู้ลักลอบทำลาย การปลูกป่า การทำแนวกันไฟป่า โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางการดำเนินงาน ประกอบกับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐด้านการให้ความรู้ในการจัดการป่า การร่วมพัฒนากฎระเบียบให้สอดคล้องกฎระเบียบของรัฐ การสนับสนุน

งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ป่าฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ สามารถตอบสนองข้อต่อ การใช้ประโยชน์ของชุมชน ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ อาหาร การศึกษา การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ต่างๆ นอกจากนี้ยังเกิดการรวมกลุ่มกับชุมชนภายนอกสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และเกิดแผนแม่บทการพัฒนาชุมชนภาคใต้เหล็กเพื่อเป็นแหล่งศึกษาและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์

สิ่งที่เป็นพลังผลักดันกลไกการจัดการป่าชุมชนจนเกิดพัฒนาการที่น่าสนใจคือ การใช้ กลไกการจัดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการปรับใช้เทคนิคการจัดการความรู้ ด้วยการชักชวนกลุ่มคนที่มี ความรู้ ประสบการณ์และความสนใจร่วมกันมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำงานร่วมกันในเวทีจำนวน 12 ครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งของการแลกเปลี่ยนก็จะก่อเกิดการถ่ายทอดข้อมูลเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ ป่า ที่สะสมในแต่ละบุคคล นำเสนอต่อที่ประชุม ทำให้เกิดการชี้ชวนการคิด การสืบเสาะความรู้ ร่วมกัน และการเรียนรู้ เรื่องราวในอดีต ความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตน นำสู่แนวทางการ พัฒนาการจัดการป่า และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมร่วมกัน ที่จะมีสานต่ออย่างไรไปพล วัตรจากฐานสืบรุ่น และเป็นชุมชนความรู้ของชุมชนเพื่อชุมชน ทั้งยังสามารถแบ่งปันสู่กลุ่มเครือข่ายป่า ชุมชนที่กำลังมีการสานสัมพันธ์กิจกรรมร่วมกัน รวมทั้งการเคลื่อนไหวเชื่อมขยายความสัมพันธ์กับ องค์กรภาครัฐหรือเอกชนอื่น ๆ เพื่อพัฒนาขยายผลการดำเนินงาน ดังเช่น การประสานความร่วมมือ กับมูลนิธิหมอเสม พริ้งพวงแก้ว ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปตามหลักการจัดการความรู้ที่วิจารณ์ พาณิช (2548) กล่าวไว้ว่า หัวใจของการจัดการความรู้ คือ คน เพราะสิ่งที่ต้องการก็คือ การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ระหว่างกลุ่มคนที่ทำงานด้วยกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อ 1) พัฒนางาน 2) พัฒนาคน และ 3) พัฒนาฐานความรู้ การจัดการความรู้เริ่มต้นที่งาน ไม่ใช่เริ่มต้นที่ความรู้ คือ เริ่มต้นที่การกำหนด เป้าหมายผลสัมฤทธิ์ของงานในระดับสูงสุดหรือนำภาคภูมิใจ โดยทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนด เป้าหมาย แล้วกลุ่มคนเหล่านี้จึงร่วมกัน สร้าง เสาะหา และยกระดับความรู้ สำหรับนำไป ปรับปรุง งาน-สังสรรค์ประสบการณ์-แลกเปลี่ยน-ยกระดับ วนเวียนเป็นวัฏจักรไปไม่มีวันจบสิ้น

โดยนัยนี้ ทำให้ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้ คือคำตอบของกระบวนการที่เกิดขึ้น ณ ช่วง เวลาการทำงานวิจัยในพื้นที่ ซึ่งเชื่อว่า ระยะเวลาการวิจัยหนึ่งปี จึงเสมือนการจุดประกายการเรียนรู้ ในการจัดการป่าชุมชนร่วมกันระหว่างนักวิจัยและผู้คนในชุมชน หากแต่ก็คาดหวังว่า แม้การวิจัยจะ สิ้นสุดด้วยเงื่อนไขของเวลาและงบประมาณ แต่ชุมชนจะยังคงพลวัตรแห่งการเรียนรู้การจัดการป่า อย่างสืบเนื่อง และจะเกิดการสานขยายผลต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้สนใจสามารถทำความเข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมชุมชนในแต่ละที่ โดยคณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางการพิจารณาและเลือกการนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ดังนี้

1. การเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนที่สำคัญคือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนกลไกอื่นๆ อย่างมีประสิทธิภาพ อนึ่งด้วยชุมชนแต่ละแห่งล้วนมีความเป็นชุมชนที่มีพลวัตแตกต่างกัน หากมีการเรียนรู้ยอมทำให้เกิดการปรับตัวเพื่อการป้องกันแก้ไขปัญหาอย่างเหมาะสม
2. การจัดการป่าชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ควรมีการเชื่อมประสานความร่วมมือทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้นการสนับสนุนจากหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการหนุนเสริมพลังการจัดการป่าไม้ของชุมชนในระยะเริ่มต้น
3. นโยบายและโครงการของภาครัฐมีความสำคัญต่อการจัดการป่าชุมชน ดังกรณีของป่าชุมชนของตำบลแม่โป่งที่เกิดการเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วเพราะนโยบายการสัมปทานไม้ และต่อมาเมื่อชุมชนได้พยายามพลิกฟื้นป่าชุมชน ก็ได้รับการหนุนเสริมจากกรมป่าไม้ในการให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าชุมชน ที่สำคัญคือ การส่งเสริมของศูนย์ศึกษาและพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ให้แนวคิด วิธีการทำงานในการจัดการป่าชุมชน พร้อมทั้งอบรมความรู้ด้านงานอาชีพ ช่วยพัฒนาแหล่งน้ำ จนเป็นผลให้ป่าชุมชนสามารถฟื้นได้อย่างรวดเร็ว พร้อมกับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน
4. วิธีการหนึ่งในการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน คือ การสร้างความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน และการเชื่อมประสานความรู้จากภายนอก เพื่อสร้างความรู้ใหม่ ในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ทั้งนี้ทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จะต้องร่วมมือกันสืบเสาะค้นหาภูมิปัญญาหรือข้อมูลความรู้ที่มีอยู่ซึ่งอาจแฝงในรูปแบบประเพณี พิธีกรรม เรื่องเล่า นิทาน ตำนาน
5. การจัดเวทีเรียนรู้ด้วยการทบทวนอดีต ร่วมบอกเล่าประวัติศาสตร์เรื่องราวของชุมชน ทำให้ผู้ร่วมการเรียนรู้เกิดจิตสำนึกต่อชุมชน มีความภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น ซึ่งเป็นรากฐานสำหรับการกำหนดความฝันและแผนงานของชุมชนร่วมกัน
6. การหนุนเสริมใด ๆ แก่ชุมชน ต้องคำนึงถึงระบบคุณค่าที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชน การเอื้อต่อการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อการยอมรับและการมีส่วนร่วมของชุมชน